

ЗАЩО ИМА ТОЛКОВА МНОГО МАРКСИЗМИ?

Васил Проданов*

Увод

Известна е знаменитата фраза на Маркс *"Всичко, което зная е, че не съм никакъв марксист."* (Маркс, Енгелс, 1975, с. 370). От времето, когато той произнесе тази фраза до днес милиони хора са наричали себе си марксисти, смятали са се за негови последователи, всеки от които претендира да бъде законородено негово дете и да обвинява останалите в натрапничество и измама. Карл Кауцки и Едуард Бернщайн, Август Бебел и Ото Бауер, Лев Троцки, Владимир Ленин и Йосиф Сталин, Мао Цзе Дун и Дън Сяо Пин са между най-известните политически фигури на XX век, претендиращи да бъдат истинските политически наследници на Маркс. И. Уолърстейн е склонен да говори дори за хиляди марксизми (Wallerstein, 1986, p. 1308). Пуническите войни за наследството на Маркс продължават повече от век като това наследство неведнъж е служило за взаимно заклеяване и опровергаване.

При това положение стои въпросът кои са причините за тези войни и какви възможни подходи към наследството на Маркс са възможни, обясняващи ни наличието на различни марксизми.

Шест възможни подхода към многото марксизми

Най-общо можем да разграничим шест основни подхода към наличието на много различни групи и хора, идентифициращи се или идентифицирани като марксисти.

Първият е *фундаменталистки*. Има едно неизменно, единствено валидно значение на Марксовите съчинения и идеи, така както има едно "истинско", "автентично" значение на написаното в Библията или Корана – класическо и тези, които не го споделят, не са марксисти, а капиталистически идеолози.

Вторият подход е *догматически*. Той е сходен или вариант на фундаменталисткия. Според него промените в ситуацията, в капитализма, новите процеси нямат значение, те се пренебрегват. Маркс е казал истините за

---

* Васил Проданов, чл.-кор на БАН, доктор на философските науки, професор, email: vkprodanov@gmail.com

капитализма и в новата ситуация няма нужда да променяме, да развиваме едни или други негови идеи.

Третият подход е *ревизионистки*. Той ни казва, че Маркс е грешал, че не е бил прав в много отношения и трябва да бъде ревизиран. Типичен пример в това отношение е Едуард Бернщайн, който говори за "Комунистическият манифест" за ранно и незряло съчинение на Маркс.

Четвъртият подход е *постмодернистски или плуралистичен*. Според него са възможни безброй прочити, всякакви интерпретации и дискурси за Маркс. Всички те са равноправни и имат право на съществуване.

Петият подход е *постмарксистки*. Той изхожда от предпоставката, че Маркс е бил прав и вярно анализира тенденциите през XIX век, но днес имаме радикално променена реалност, която не може да бъде анализирана с марксовата методология и изисква нови анализи и концепции. Най-важното в тази промяна е изчезването на предходните субекти на класово противопоставяне от XIX век – индустриалната работническа класа и предходните капиталисти.

Шестият подход е *исторически, системен, рефлексивен*. Той изхожда от предпоставката за развитието, за различните етапи и за различните проявления на капитализма, за това че времево и пространствено той променя своите характеристики.

Самият Маркс действа исторически, системно, рефлексивно. Развива своите възгледи с развитието на капитализма, натрупания опит на борбата срещу него, гледа системно на процесите, като смята водеща ролята на Англия при обяснение на ставащото в света през XIX век. Първоначално мисли, че всички страни минават през едни и същи стадии на развитие, но след това ще осъзнае, че имаме така нар. "източен начин на производство". Ще бъде склонен да допусне, че един или друг регион може да има своя специфика на развитие.

Защо толкова много марксизми?

Факт е, че милиони хора от последните десетилетия на XIX век насам наричат себе си марксисти и обвиняват други, че се представят за марксисти, но не са реално такива, а те самите са истински и "автентични". Кои са причините за това?

Първо. Първа такава причина е сложността и огромното количество текстове, оставени от Маркс и неговия съмишленик Енгелс. Общо всичко написано от него, заедно с Енгелс, е според така нар. проект MEGA, 114 дебели тома в продължение на около половин век, през който светът претърпява огромни промени. Може да се предположи, че единици са тези, които познават това творчество в целия му обем. Създава не аксиоматична

система, а мултидисциплинарна социална теория, писана на множество различни европейски езици, с цялото многообразие на значения и аморфност, която носят със себе. Изложен е на влиянието на различни традиции и култури, под въздействието на променящите се исторически събития между 40-те и 80-те години на XIX век като голяма част от неговите работи са коментари и анализи на актуални събития, а не абстрактни академични изследвания. Мисълта му е изпълнена с метафори и афоризми или сложни обрати. В неговите работи ще открием отзвук не само от немската класическа философия, френските учения за социализма и английската политическа икономия, но и елементи на романтическата критична реакция към капитализма, вярата в бъдещата прометеевска роля на пролетариата, рационализма на просвещението. При това голяма част от идеите му са формирани в контекста на полемиките, които той води със съвременни му, някои след това забравени мислители, които трябва да се познават, за да се разбере как-то трябва и самият Маркс.

Второ. Самият Маркс изминава в своето творчество различни етапи, на които се променят езикът, анализите, акцентите, като томове му трябва да бъдат видяни в такова развитие, в което той в зависимост от новопоявяващи се реалности и идеи еволюира по отношение на едни или други свои тези. При това невярна е предпоставката, че големите мислители трябва да демонстрират абсолютна непротиворечивост, цялостност, последователност през целия си живот (Goodwin, 1992, p. 71). Не случайно ще се говори за два различни периода в неговото развитие, връзката между които е неговото "Въведение" към "Критиката на политическата икономия", написано в 1857-1858 г., но непубликувано до 1953 г. Развитието на науката след това води до появата на нови факти, които се различават от тези, използвани от Маркс и Енгелс. Маркс разработва своето учение във времето, когато социалните науки са в начален стадий на своето развитие, немалка част от тях все още не са оформени в истинския смисъл като науки и след това те натрупват гигантско количество факти и интерпретации.

Трето. Възприятието и интерпретациите на Маркс са за дълъг период едностранчиви, тъй като редица от неговите най-важни произведения не са публикувани до 20-те и 30-те години на XX век, а дори и до периода след Втората световна война, когато плурализацията на марксизма и действието му като идеологическо оръжие са ангажирали милиони хора. Това се отнася до такива негови съчинения като пълния текст на "Немска идеология", "Към критиката на Хегеловата философия на правото", "Икономически и философски ръкописи" от 1844 г., "Критиката на политическата икономия", Енгелсовата "Диалектика на природата".

Четвърто. Маркс не веднъж подчертава историческия характер на всички идеи и теории, тяхната обусловеност от исторически променящите се об-

стоятелства. Познанието не се реализира от някакъв чист познаващ субект, макар че той се опитва да търси привилегирована познавателна позиция у работническата класа. Проблемът обаче е, че самата работническа класа се променя и то в много отношения радикално в продължение на повече от век. Промяната на социалните обстоятелства предопределя и промени, различно развитие на неговите позиции. Още Енгелс, който надживява Маркс с цели 12 години, развива неговото учение в посока, която се смята за една от възможните интерпретации. (Ball, Dagger, 1991, pp. 144-150) Редица от Марксовите изводи, направени на основата на актуални политически събития, са екстраполации на съвременната му история, които неизбежно зависят от развитието на същата тази история. Това означава, че променящите се материални условия ще водят до различни посоки на развитие на неговите идеи и в никакъв случай не е възможен някакъв "чист марксизъм". При това тези материални обстоятелства ще бъдат различни в отделните региони и страни и ще предопределят различни ревизии на марксовите схващания – така например ще се появят различията между Бернщайн и Кауцки, от една страна и Ленин и Сталин, от друга страна. Нарастващите различия и противоречия между отделните страни и региони, в които се разпространяват марксовите идеи през XX век, ще водят до нарастващи различия във версиите на марксизма в тези региони. Маркс написва своите съчинения, обобщавайки резултатите от първата индустриална революция, но не успява да стане свидетел на гигантските промени в резултат на втората, третата и днешната четвърта индустриална революция. Той не познава електричеството, двигателя с вътрешно горене, автомобила, радиото и телефона, т.е. гигантски промени на производителните сили, които ще доведат до такива промени в производствените и социални отношения, на социалната структура, които трудно биха могли да бъдат предвидени. Именно след неговата смърт в развитите страни ще се наложат такива тенденции като социализацията на капитализма и социалната държава, рязкото увеличаване на ролята на държавата, национализмът. Статутът, ролята, материалното състояние на работническата класа, на която той разчита за реализацията на своя проект, ще се променят радикално.

Пето. Проблемът, с който се сблъска в особено висока степен социалната философия през XX век и бе отразен в херменевтиката и различните философии на езика, е сложността и множествеността на интерпретациите на всеки отделен текст, да не говорим за огромно количество текстове, когато те трябва да бъдат прочетени от различни хора и социални групи със специфични интереси, възприятия, опит, нагласи, ценности, идейни ориентации, при господстващи различни теоретични моди и доминиращи идеологии. Освен това всеки текст има контекст, неявни смисли, може да се включва в различни нови контексти. По начало не е възможен буквален

прочит. Всичко това неизбежно води до множество тълкувания, до различни интерпретации.

Шесто. Многообразието на марксизмите е резултат и на факта, че те се съчетават с множество най-различни модни или господстващи философски и идейни учения в отделните страни. Мислителите в тези страни ще бъдат под различни противоречиви влияния и това ще доведе до множество синтези между Маркс с Хегел, с Кант, Фройд, Вебер, Ницше, философията на живота, екзистенциализма, структурализма, аналитическата философия и пр.

Има ли твърдо ядро?

Терминът "твърдо ядро" е въведен от известния философ на науката Имре Лакатош, според който наличието на една или друга научна традиция с нейната "изследователска програма" е невъзможно без "твърдо ядро", включващо условно неопровержими, специфични да дадената програма фундаментални предпоставки, които присъстват у всички нейни привърженици. Множеството марксизми неизбежно поражда въпроса има ли някакво "твърдо ядро", обединяващо такива условно неопровергаеми и фундаментални, специфични за марксизма тези. Опитът да се потърси такова ядро откриваме още у Енгелс в увода към "Анти-Дюринг", а след това в неговата знаменита реч при погребението на Маркс, където той формулира "две основни открития" на Маркс. Първото от тях е свързано с материалистическия възглед за историята, с това, че всяка степен на икономическо развитие на даден народ образува основата, от която се развиват съответните държавни институции, правни възгледи, изкуства и дори религиозни понятия и с която те трябва да бъдат обяснени, а не обратното. Второто е особенният закон на движението на капиталистическия начин на производство и буржоазното общество, свързан с принадлежната стойност (Маркс, Енгелс, 1966, с. 28).

В "Краткият курс" на Сталин откриваме кодификацията на друго "твърдо ядро", включващо диалектически материализъм и исторически материализъм. Диалектическият материализъм се състои от два елемента: материалистически възглед за света и диалектически метод, който от своя страна има четири отличителни черти или закона – за единството и взаимосвързаността на всичко; за това, че всичко в действителността се намира в процес на промяна на развитие; за развитието на количествените промени в качествени скокове и законът за единство и борба на противоположностите. Историческият материализъм е схванат като логическо следствие от диалектическия материализъм. Според него материалният живот в обществото е обективна реалност, обуславяща духовния му живот и историята може да бъде видяна като последователност от пет основни общественоекономически формации

– първобитна, робовладелска, феодална, капиталистическа и социалистическа (История ВКП, 1938).

Според Оксфордския речник по философия марксизмът теоретически е придържане поне към някоя от централните идеи на Маркс, включващи възприемането на обществото чрез класови категории, свързани с икономическите и производствени процеси; убеждение в развитието на обществото отвъд капитализма чрез революция на пролетариата; трудова теория на собствеността и преди всичко отхвърляне на експлоатацията, появяваща се при частната собственост. Практически марксизмът е ангажимент към експлоатираните и подтиснати класи и към революцията, която ще подобри положението им (Blackburn, 1994, p. 232).

Погледът към различните направления, които се характеризират като марксистки, ни показва, че всички онези неща, които едни смятат за фундаментални и основни у Маркс, могат да бъдат оспорвани. По начало марксистите се различават съществено по въпроса кои са действителните марксови възгледи. И двете "открития на Маркс", за които говори Енгелс, са подложени на модификация. Когато става дума за "материалистическия възглед на историята", това става по посока на поликаузалност и отчитане немаловажната роля и на духовните фактори като още Бернщайн и австромарксистите ще търсят етизация на марксизма, т.е. извеждане на преден план и морални фактори. Българският специалист по марксизма Петър Митев открива "концептуалното ядро" на марксизма в "идеята за революционен преход от капиталистическия към комунистическия обществен строй" (Митев, 1996, с. 242). За Джон Рьомер това, което отличава марксовите схващания е специфичната марксова теория за експлоатацията, освободена обаче от трудовата теория за стойността (Roemer, 1982). Разнообразието на марксизмите е така голямо, че трудно можем да говорим за някакво общо ядро от идеи помежду им. В различните случаи те тръгват от различни идеи на Маркс, които не можем да открием едновременно у всички.

Според фигури като Лукач, Сартр, Алтюсер и много други общото у марксизма може да бъде открито чрез неговия метод (Lukacs, 1971; Sartre, 1976; Althusser, 1971). Проблемът обаче е, че самият "метод" е предмет на най-различни интерпретации и липсва консенсусна такава. Може да се каже например, че марксизмът е холистично и историческо учение, но това е валидно не само за него. Това се отнася и до диалектиката, която Маркс взема от Хегел, независимо че заявява, че ще постави Хегел "на краката му". Самата диалектика се разбира по различен начин у различни автори. Така например Сталин не включва в нея така нар. "закон за отрицание на отрицанието", който е превърнат в основна нейна черта от Теодоро Адорно и Франкфуртската школа. От своя страна, аналитичният марксизъм отхвърля изобщо диалектиката и трудовата теория за стойността (Ware, 1989, p. 9).

Теоретически диференциации и синтези

Теоретическите разграничения между различните видове марксизъм в никакъв случай не могат да бъдат открити като общоприета и окончателна система, още повече че те се проявяват и дисциплинарно във философията, социологията, икономическата наука. В отделните случаи под едно и също наименование се включват различни автори и концепции и това е особено характерно за такива понятия като "западен марксизъм" и "неомарксизъм". Най-общо под "западен марксизъм" се разбира марксизмът във всички развити западни страни, за разлика от "съветския марксизъм", но нерядко схващането за него се стеснява до марксизма в Западна Европа. "Неомарксизмът" от своя страна се разглежда ту като равнозначен на западноевропейски тип марксизъм, ту като така нареченото антропологическо течение в марксизма или дори само марксизма на Франкфуртската школа. Най-общо за подвеждането на разнообразието от най-различни марксизми под единен принцип, би могло да се предложи с цялата му условност разграничението на антропологична (диалектико-хуманистична) и сциентистка (обективистко-натуралистическа) тенденции в марксизма на основата на различното им схващане за ролята и мястото на човека в марксизма, идеологията, науката.

Антрополого-хуманистичната тенденция се характеризира с акцент върху ролята на субективния фактор, човека, духовните, интелектуалните феномени в обществото. Съответните направления на марксизма се интересуват не толкова от проблемите на икономическата база, а на идеологическата надстройка. В теорията на познанието не наблягат не на отражението, а на активността на субекта. В центъра на изследваната от нея проблематика се поставят въпросите на човека, практиката, отчуждението, идеологията, културата, литературната критика, диалектиката, субективността и възстановяването на цялостността на човека. Съществува склонност по отъждествяването на отчуждението и опредметяването, което превръща всичко в идеология. Съвременната наука и техника се схващат като инструмент на капиталистическа експлоатация и най-адекватно въплъщение на буржоазната идеология. Марксовото теоретическо наследство, на което се опират тези направления на марксизма е свързано с "младия Маркс" и неговите ранни съчинения, особено неговите "Икономико-философски ръкописи" като те претендират да реабилитират неговата "хуманистична концепция". Между неговите основатели са Г. Лукач, А. Грамши, К. Корш, Е. Блох, които критикуват от "ляво" позитивисткото тълкуване на марксизма от теоретиките на Втория интернационал. Обръщайки особено внимание на активността на субективния фактор, Грамши ще формулира своите идеи за "идейната хегемония" и особената роля на интелигенцията и утвърждаването и промяната на съществуващата реалност. Поставяйки началото на една лява версия

на неохегелианството, съчетана с марксизма, Г. Лукач, а след него Адорно, Сартр, Маркузе отхвърлят онтологическото и логико-гносеологическо съдържание на идеята за диалектика и я свеждат до сферата на човешката дейност като се извежда на преден план принципът на отрицанието, негативната роля на диалектиката. Тази версия се характеризира със силни еkleктични тенденции и развива във формата на различни синтези на Маркс с Хегел, Кант, феноменологията, фройдизма, Ницше, философията на живота, екзистенциализма, херменевтиката, веберианството и т.н., включвайки такива направления като "критическата теория" на Франкфуртската школа (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Х. Малкузе, Ю. Хабермас), фройдомарксизма (В. Райх, Е. Фром), екзистенциалисткия марксизъм (Ж.-П. Сартр, Мерло-Понти, К. Лефор, А. Лефевр, Е. Морен) феноменологичния марксизъм на Е. Пачи, П. Пиконе и техните последователи около списание "Телос"; хуманистичния марксизъм на сп. "Праксис" в Загреб (Г. Петрович, П. Враницкий, М. Маркович, С. Стоянович, М. Кангрга); Будапещенската школа на А. Хелер, Д. Маркуш, Ф. Фехер, А. Хегедюш; либералния марксизъм на Крауфорд Макфърсън. Политическите следствия от различните марксистки версии се движат от социалдемократически и либерален реформизъм (Е. Фром, Ю. Хабермас, Т. Адорно, К. Макфърсън, Е. Томпсън и пр.) до крайния радикализъм и антибуржоазната революционност на В. Райх, Х. Маркузе и "новите леви" през 60-те години.

Сциентистко-натуралистката тенденция в марксизма извежда на преден план ролята на обективните фактори, на структурите, на икономическата база като изтъква, че човекът може да бъде разбран и обяснен само в рамките на тези обективни зависимости. В теорията на познанието се набляга на ролята на отражението и се изтъква значението на науката за промяната на действителността. Подчертава се значението на "марксизма като научно познание" за света, ролята на обективните закони, на които се опира "научният социализъм", докато философията се разглежда като имаща методологически функции спрямо конкретните науки. В нея се включват такива марксистки школи като структурализма, посталтусерианството, аналитичния марксизъм, а според представителите на Франкфуртската школа тук може да се причислят и ортодоксалния марксизъм на Втория интернационал и съветският марксизъм-ленинизъм. Тези марксизми се опират преди всичко на съчиненията на "зрелия Маркс" и особено на "Капиталът", както и на произведенията на Енгелс. Особено важно място тук заема структуралисткия марксизъм на Луи Алтюсер с неговото противопоставяне на "хуманистичните" и хегелиански тенденции в марксизма, на "историцизма" и "емпиризма" и идеите му за марксизма като нефилософска и конкретна наука и "теоретически антихуманитизъм" и "антиисторизъм". Неговата теза е, че в марксовото развитие има "епистемологически разрыв" след написването

на "Немска идеология", отделящ ранния, повлиян от Хегел и Фойербах, от късния, ориентиран към научната методология, и представящ най-адекватно себе си в "Капиталът" мислител. След този "разрив" марксовият анализ на капиталистическото общество не се занимава с човешките субекти, а с производствените отношения, които определят функциите на включените в тях хора.

Докато през 1980-те години имаме упадък на другите версии на сциентистко-натуралистки марксизъм, аналитичният марксизъм, възникнал през 1970-те години и съчетаващ идеи на марксизма с аналитичната философия, бележи възход и популярност, особено чрез такива фигури като Джон Рьомер, Д. Коен, Джон Елстер, Даниел Литл, Кай Нилсен.

Близки до различните версии на марксизма са различни теории, които са характеризирани с доста дифузната и неясна категория като постмарксистки. В тях нерядко се включват мислители, които в други класификации са характеризирани като марксистки, но в случая тази дефиниция означава, че те се отказват от идеи, които са разглеждани обикновено като водещи при марксизма, поради това, че условията, които са ги създали не действат, но продължават да утвърждават тезата за преход към определена версия на посткапитализъм или социализъм. Опит за класификация на постмарксистите прави Д. Меркюр, който ги разделя на основни групи по страни (Merquior, 1986, pp. 192-199). Във Франция те са представени от фигури като Режи Дебре и Корнелиус Касториадис, Андре Горц, които говорят за революция, но се отказват от марксовия анализ на процеса, който води до нея. В САЩ техен изразител е И. Уолърстейн с неговата теория за световните системи, представляваща комбинация на класическата теория за империализма с идеи на Фернан Бродел, според които капитализмът не е толкова начин на производство, а преди всичко на размяна, при която съществува неравенство. Във Великобритания към постмарксистите би могъл да се причисли Антъни Гидинс с неговата критика на историческия материализъм, на който той противопоставя каузалния плурализъм, антикласовия редукционизъм и антиеволюционизма. В Германия с постмарксизма са свързани Волфганг Мюлер, Кристел Нойзус, Йоахим Хирш, занимаващи се с проблемите на държавата и логиката на капитала. В Италия към постмарксистки позиции се ориентира такъв бивш марксист като Лучио Колети.

Всички тези разграничения обаче са характерни преди всичко за марксистите, каквито се разгръщат в равните страни от капиталистическия център. Бихме могли да направим разграничение между типовете марксизми и от гледна точка на това къде се разгръщат и получават водеща роля. От тази гледна точка може да се разграничат най-напред марксизми в центъра на световната капиталистическа система, каквито са описаните по-горе. Вторият тип марксизми са тези, които са водещи за определен период в полупе-

риферията на световната система – такъв е съветският марксизъм-ленинизъм. Те отразяват спецификата на по-слабо развити страни, които се опитват да реализират догонваща модернизация, използвайки идеите на Маркс. Третият тип марксизми са характерни за периферията на световната система – такъв е марксизмът в Китай във версията най-напред на Мао Цзедун, а след това на Дън Сяопин, който се опитва да обоснове пътя на развитие на едно изостанало селско общество, което тепърва трябва да създава работническа класа и да се индустриализира.

Критици на Маркс като Лешек Колаковски ще са склонни да говорят, че марксовия исторически материализъм е едно допълнение към нашата интелектуална екипировка и обогатява нашето разбиране за миналото (Kolakowski, 1981, p. 524). От тази гледна точка можем да кажем, че марксовото интелектуално наследство има съдба подобна на тази на всички големи мислители – то става неотделима част от културата, от начина на мислене, от социалното познание.

Заклучение

Философи като Жак Дерида са склонни да плурализират разбиранията за марксизма и марксизмите като специално обръщат внимание на такова негово измерение като радикалната критика на всичко, включително и самокритика, предполагаща, че самият марксизъм е непрекъснато отворен за трансформация, преоценка и реинтерпретация (Derrida, 1994, p. 88).

Във всеки случай адекватният подход за оценката на концепции, характеризиращи се като марксистки е не само самоидентифицирането им с една или друга марксова идея или интерпретация. Това има значение в рамките на формулиране на семантичката истинност на съответните съждения, сравнени със съответни съждения на Маркс, тяхната системна или логическа връзка. От епистемологическа гледна точка не по-малко важни са обаче два други момента. Единият е в каква степен тезите, които те разгръщат могат да бъдат обосновани с някакви налични реалности, т.е. от гледна точка на една кореспондентна теория за истината. Другият е прагматично-инструменталният – доколко могат да предвиждат, да мотивират, да водят по посока на некапиталистическа промяна. Съответствието на тези три критерия може да вкара изглеждащи множество различни тези в рамките на широката парадигма в социалните науки, свързана с марксизма.

Референции:

- Маркс, К., Енгелс Ф. (1966) Съч., Т. 20, Изд. на БКП. С.
(Marx, K. Engels F. 1968, Sachinenya, t. 20, Izd. na ВКР, S.)
- Маркс, К., Енгелс. (1875) Съч., Т. 37, С., Изд. на БКП.
(Marx, Engels 1968 Sachinenya, t. 20, Izd. na ВКР, S.)
- История ВКП (б). (1938) Краткий курс, Партиздат. М.
(Istorija ВКР (b). 1938 Kratkii kurs, Partizdat, M.)
- Митев, Петър-Емил. (1996) Марксизъм, В: Енциклопедичен речник по социология, М-8-М., С.
(Mitev, Petar-Emil. 1996, Marxizm, V: Entsiklopedichen rechnik po sotsiologia, M-O-M, S.)
- Althusser, L. (1971), Contradiction and Overdetermination, In: For Marx, London: New Left Books.
- Ball, T., Dagger R. (1991), Political Ideologies and the Democratic Ideal, Harper Collins Publishers., N.Y.
- Blackburn, S. (1994), The Oxford Dictionary of Philosophy, Oxford University Press, Oxford-New York.
- Derrida, J. (1994), Specters of Marx, Routledge. New York.
- Goodwin, B. (1992), Using Political Ideas, Chichester et al.: John Wiley & Sons.
- Kolakowski, L. (1981), Main Currents of Marxism, Vol. 3, Oxford University Press, Oxford.
- Lukacs, G. (1971), What is Orthodox Marxism?, In: History and Class Consciousness, Merlin Press, London.
- Merquior, J.G. (1986), Western Marxism, Paladin Books, London.
- Roemer, J. (1982), A General Theory of Exploitation and Class, Harvard University Press, Cambridge.
- Sartre, Jean-Paul Sartre. (1976), Critique of Dialectical Reason. New Left Books., L.
- Wallerstein, I. (1986), Marxisms as Utopias: Evolving Ideologies, In: American Journal of Sociology, Vol. 91, N 6.
- Ware, Robert. (1989), How Marxism Is Analyzed: An Introduction, In: Analyzing Marxism: New Essays on Analytical Marxism, Ed. by Robert Ware and Kai Nielsen, The University of Calgary Press. Calgary.

ЗАЩО ИМА ТОЛКОВА МНОГО МАРКСИЗМИ?

Резюме

Статията търси отговор на въпроса защо от последните десетилетия на XIX век до днес има толкова различни видове марксизъм, претендиращи, че те най-адекватно изразяват идеите на Маркс. Последователно се анализират различните подходи към въпроса за много марксизми; причините за това многообразие; дали съществува някакво "твърдо ядро", валидно за всички; как могат да бъдат разграничени основните видове марксизми.

Ключови думи: марксизъм, твърдо ядро, подходи към марксизма.

JEL: B24

WHY ARE THERE SO MANY MARXISM'S?

Vasil Prodanov*

Abstract

The article seeks to answer the question why, from the last decades of the nineteenth century up to now there are so many different types of Marxism claiming to be the most appropriate expression of Marx's ideas. The various approaches to the issue of many Marxisms are analyzed; the reasons for this diversity; whether there is any "hard core" valid for all types of Marxism; how can the main types of Marxism be distinguished.

Key words: Marxism, hard core, approaches to Marxism.

JEL: B24

---

* Vasil Prodanov, Professor DSc, Bulgarian Academy of Science, email: vkprodanov@gmail.com